

ალიკა გუჩუა

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი; კავკასიის

საერთაშორისო უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: alika_guchua@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

აბსტრაქტი: 21-ე საუკუნეში მსოფლიოში მრავალი კონფლიქტი მიმდინარეობს, რომლებიც საერთაშორისო უსაფრთხოებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ და ასუსტებენ მას, რაც განაპირობებს ახალი უსაფრთხოების არქიტექტურის ჩამოყალიბების აუცილებლობას. ახლო აღმოსავლეთის რეგიონი საუკუნეებია სამხედრო-პოლიტიკური და ასიმეტრიული საფრთხეების კუთხით საკმაოდ აქტიურ რეგიონს წარმოადგენს. რაც განპირობებულია რეგიონში და მსოფლიოში მიმდინარე გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური ფაქტორებით. ისრაელ-ირანის დაპირისპირება ათეული წლებია გრძელდება, რაც კიდევ უფრო გამძაფრდა ირანის ბირთვული პროგრამის გააქტიურების და ბირთვული ბომბის შექმნის საფრთხის შემდგომ. ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს ისრაელ-ირანის კონფლიქტის დაწყების მიზეზების, ჩართული აქტორების და შედეგების კვლევა და ანალიზი, რეგიონული და საერთაშორისო უსაფრთხოების კონტექსტში. ასევე, კონფლიქტის შედეგად წარმოქმნილი ბირთვული უსაფრთხოების პოლიტიკა, რომელიც სულ უფრო აქტუალური ხდება ბოლო წლებში. ნაშრომის კვლევის პროცესში გამოყენებულია ისტორიულ-აღწერილობითი, პოლიტიკის კვლევის, კონტენტ ანალიზი და შედარებითი კვლევის მეთოდი, რომელთა გამოყენების შედეგადაც მივიღეთ მნიშვნელოვანი დასკვნები. ნაშრომის თეორიულ ჩარჩოს წარმოადგენს რეალიზმის თეორია, სეკიურიტიზაციის თეორია, ძალთა ბალანსის თეორია, რეგიონული უსაფრთხოების თეორია და ბირთვული დამინების თეორია. კვლევის შედეგად გამოკვეთილია ძირითადი მიგნებები და ანალიზი ისრაელ-ირანის კონფლიქტის, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ბირთვული უსაფრთხოების პოლიტიკაზე. ამ ორი გეოპოლიტიკური მოთამაშის დაპირისპირება მნიშვნელოვან საფრთხეს და გამოწვევას წარმოადგენს ახლო აღმოსავლეთის რეგიონისათვის, სადაც საფრთხეების განზომილება ისედაც დიდია.

საკვანძო სიტყვები: რეგიონული უსაფრთხოება, გლობალური უსაფრთხოება, ისრაელი, ირანი, აშშ, ბირთვული პროგრამა.

შესავალი. XXI საუკუნის საერთაშორისო უსაფრთხოების ერთ-ერთ ყველაზე მწვავე გამოწვევად ისრაელ-ირანის დაპირისპირება რჩება. ეს კონფლიქტი არ შემოიფარგლება მხოლოდ ორ სახელმწიფოს შორის პოლიტიკური დაძაბულობით; იგი მოიცავს სამხედრო, სადაზვერვო, იდეოლოგიურ, რეგიონულ, კიბერუსაფრთხოებისა და ბირთვული უსაფრთხოების განზომილებებს. სწორედ ბირთვული საკითხი აქცევს ისრაელ-ირანის ურთიერთობას არა მხოლოდ ახლო აღმოსავლეთის, არამედ გლობალური უსაფრთხოების პრობლემად.

ირანის ბირთვული პროგრამა ათწლეულებია საერთაშორისო ყურადღების ცენტრშია. თეირანი ამტკიცებს, რომ მისი ბირთვული საქმიანობა მშვიდობიან მიზნებს ემსახურება, ხოლო ისრაელი და დასავლეთის სახელმწიფოების ნაწილი მიიჩნევს, რომ ირანის ტექნოლოგიური შესაძლებლობები შეიძლება გადაიზარდოს სამხედრო დანიშნულების ბირთვულ პოტენციალში (International Atomic Energy Agency, 2025). ეს განსხვავებული აღქმები ქმნის უსაფრთხოების დილემას: ერთი მხარის მიერ

თავდაცვის ან ენერგეტიკული საჭიროებების სახელით გადადგმული ნაბიჯი მეორე მხარისთვის ეგზისტენციალურ საფრთხედ აღიქმება.

ბირთვული უსაფრთხოების საკითხი თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობებში მხოლოდ ბირთვული იარაღის არსებობას არ გულისხმობს. იგი მოიცავს ბირთვული მასალების დაცვას, ობიექტების ფიზიკურ უსაფრთხოებას, რადიაციული რისკების პრევენციას, საერთაშორისო ინსპექციებს, კიბერუსაფრთხოებას, ტერორისტული საფრთხეების თავიდან აცილებასა და კრიზისის მართვის მექანიზმებს (International Atomic Energy Agency, 2011). ისრაელ-ირანის კონფლიქტის პირობებში ეს ყველა კომპონენტი განსაკუთრებულად მოწყვლადი ხდება.

წინამდებარე სტატიის მიზანია ისრაელ-ირანის კონფლიქტის ანალიზი ბირთვული უსაფრთხოების ჭრილში. ნაშრომი განიხილავს დაპირისპირების ისტორიულ საფუძვლებს, ირანის ბირთვული პროგრამის ევოლუციას, ისრაელის უსაფრთხოების დოქტრინას, საერთაშორისო სამართლებრივ ჩარჩოებს, IAEA-ის როლს, კიბერუსაფრთხოების გამოწვევებს, რეგიონული ესკალაციის საფრთხეებს და საერთაშორისო საზოგადოების რეაგირების შესაძლებლობებს.

კვლევის მეთოდოლოგია. წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებულია **თვისებრივი კვლევის მეთოდოლოგია**, რადგან კვლევის მიზანია არა რაოდენობრივი მონაცემების სტატისტიკური დამუშავება, არამედ ისრაელ-ირანის კონფლიქტისა და ბირთვული უსაფრთხოების გამოწვევების სიღრმისეული ანალიზი პოლიტიკური, სამართლებრივი, უსაფრთხოების და საერთაშორისო ურთიერთობების ჭრილში.

კვლევის პროცესში გამოყენებულია **დოკუმენტების ანალიზის მეთოდი**. გაანალიზდა საერთაშორისო ორგანიზაციების ანგარიშები, მათ შორის IAEA-ის დოკუმენტები, გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციები, ბირთვული იარაღის გაუზრცელებლობის ხელშეკრულება (NPT), ასევე აკადემიური ლიტერატურა, სამეცნიერო სტატიები და უსაფრთხოების კვლევითი ცენტრების პუბლიკაციები. აღნიშნული მეთოდი საშუალებას იძლევა შეფასდეს, როგორ არის წარმოდგენილი ირანის ბირთვული პროგრამა საერთაშორისო სამართლებრივ და უსაფრთხოების დისკურსში.

ნაშრომში ასევე გამოყენებულია **ისტორიულ-ანალიტიკური მეთოდი**, რომლის მეშვეობითაც შესწავლილია ისრაელ-ირანის ურთიერთობების განვითარება 1979 წლის ირანის ისლამური რევოლუციიდან დღემდე. ამ მეთოდმა შესაძლებელი გახადა კონფლიქტის ეტაპობრივი ტრანსფორმაციის ჩვენება — პოლიტიკური დაპირისპირებიდან რეგიონულ, სამხედრო და ბირთვულ უსაფრთხოების კრიზისამდე.

კვლევის მნიშვნელოვანი ნაწილია **შედარებითი ანალიზი**. შედარებულია ირანის ბირთვული პროგრამისადმი საერთაშორისო საზოგადოების მიდგომები, ისრაელის უსაფრთხოების დოქტრინა, აშშ-ისა და ევროპული ქვეყნების პოლიტიკა, ასევე IAEA-ის მონიტორინგის მექანიზმები. შედარებითი მიდგომა ხელს უწყობს იმის გააზრებას, თუ რატომ განსხვავდება მონაწილე აქტორების საფრთხის აღქმა და პოლიტიკური რეაგირება.

გამოყენებულია **საერთაშორისო სამართლებრივი ანალიზის მეთოდიც**, რომლის საფუძველზეც შეფასებულია NPT-ის, JCPOA-სა და გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციების მნიშვნელობა ირანის ბირთვული პროგრამის კონტროლის პროცესში. აღნიშნული მეთოდი აუცილებელია იმის დასადგენად, რამდენად შეესაბამება მხარეთა ქმედებები საერთაშორისო სამართლის პრინციპებსა და ბირთვული გაუზრცელებლობის რეჟიმის მოთხოვნებს.

ნაშრომში გამოყენებულია **უსაფრთხოების დილემის ანალიზის მეთოდი**, რომელიც ეფუძნება საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიულ ჩარჩოს. ამ მიდგომით შეფასებულია, როგორ აღიქვამს ისრაელი ირანის ბირთვულ პროგრამას ეგზისტენციალურ საფრთხედ, ხოლო ირანი — საკუთარ ბირთვულ განვითარებას სუვერენიტეტისა და უსაფრთხოების დაცვის ინსტრუმენტად. აღნიშნული მეთოდი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კონფლიქტის ესკალაციის ლოგიკის ასახვას ნელად.

დამატებით გამოყენებულია **რისკების ანალიზის მეთოდი**, რომლის საშუალებითაც განხილულია ბირთვული ობიექტების სამხედრო სამიზნედ ქცევის, კიბერშეტევების, რადიაციული საფრთხეების, ბირთვული მასალების უსაფრთხოების დარღვევისა და რეგიონული ბირთვული ესკალაციის შესაძლო სცენარები. ეს მეთოდი ხელს უწყობს არა მხოლოდ არსებული საფრთხეების აღწერას, არამედ მათი შესაძლო შედეგების შეფასებასაც.

ამრიგად, კვლევა ეფუძნება მრავალმეთოდურ ანალიტიკურ მიდგომას, რომელიც აერთიანებს დოკუმენტების ანალიზს, ისტორიულ-ანალიტიკურ კვლევას, შედარებით ანალიზს, საერთაშორისო სამართლებრივ შეფასებას, უსაფრთხოების დილემის თეორიულ გააზრებასა და რისკების ანალიზს. აღნიშნული მეთოდების კომბინაცია იძლევა შესაძლებლობას, ისრაელ-ირანის კონფლიქტი შეფასდეს როგორც კომპლექსური ბირთვული უსაფრთხოების გამოწვევა, რომელიც სცდება რეგიონულ ჩარჩოს და პირდაპირ უკავშირდება საერთაშორისო უსაფრთხოების სისტემის სტაბილურობას.

ისრაელ-ირანის დაპირისპირების ისტორიული საფუძვლები

ისრაელსა და ირანს შორის ურთიერთობა ყოველთვის მტრული არ ყოფილა. ირანის 1979 წლის ისლამურ რევოლუციამდე თეირანსა და თელ-ავივს შორის არსებობდა პრაგმატული თანამშრომლობა, რომელიც ეფუძნებოდა საერთო გეოპოლიტიკურ ინტერესებს. შაჰის ირანი ისრაელს ხედავდა როგორც რეგიონულ პარტნიორს, ხოლო ისრაელისთვის ირანი მნიშვნელოვანი იყო არაბული სახელმწიფოების ბალანსირების თვალსაზრისით (Parsi, 2007).

1979 წლის რევოლუციის შემდეგ ვითარება რადიკალურად შეიცვალა. ირანის ისლამურმა რესპუბლიკამ ისრაელი გამოაცხადა არალეგიტიმურ სახელმწიფოდ და პალესტინის საკითხი თავისი საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ ცენტრალურ ელემენტად აქცია. ამ პერიოდიდან დაიწყო იდეოლოგიური დაპირისპირება, რომელიც დროთა განმავლობაში სამხედრო და სტრატეგიულ კონკურენციაში გადაიზარდა (Acton, 2012).

ირანი რეგიონში მხარს უჭერდა ისეთ არასახელმწიფო აქტორებს, როგორებიცაა „ჰეზბოლა“, ჰამასი და სხვა დაჯგუფებები. ისრაელი ამ მხარდაჭერას აღიქვამდა როგორც ირანის მიერ არაპირდაპირი ომის წარმოებას. შედეგად, ჩამოყალიბდა ე.წ. „ჩრდილოვანი ომი“, რომელიც მოიცავდა სადაზვერვო ოპერაციებს, კიბერშეტევებს, მიზნობრივ მკვლელობებს, საბოტაჟს და სამხედრო დარტყმებს ირანის ან ირანთან დაკავშირებული სამიზნეების წინააღმდეგ.

ამ დაპირისპირებაში ბირთვული ფაქტორი განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს. ისრაელის უსაფრთხოების ელიტა მიიჩნევს, რომ ირანის მიერ ბირთვული იარაღის პოტენციური მიღება შეცვლიდა ძალთა ბალანსს ახლო აღმოსავლეთში და მნიშვნელოვნად შეასუსტებდა ისრაელის შეკავების სტრატეგიას. ირანისთვის კი ბირთვული პროგრამა დაკავშირებულია ტექნოლოგიურ განვითარებასთან, სუვერენიტეტთან, ენერგეტიკულ დამოუკიდებლობასთან და დასავლეთის ზეწოლის წინააღმდეგ სიმბოლურ წინააღმდეგობასთან.

ირანის ბირთვული პროგრამის განვითარება

ირანის ბირთვული პროგრამა დაიწყო ჯერ კიდევ შაჰის პერიოდში, როდესაც დასავლეთის ქვეყნები მხარს უჭერდნენ ირანის ბირთვულ ენერგეტიკულ განვითარებას. თავდაპირველად პროგრამა განიხილებოდა როგორც მოდერნიზაციისა და ენერგეტიკული დივერსიფიკაციის ნაწილი. თუმცა ისლამური რევოლუციის შემდეგ ირანის მიმართ ნდობა შემცირდა, ხოლო პროგრამის გამჭვირვალობის საკითხი საერთაშორისო დავის საგნად იქცა (International Atomic Energy Agency, 2025).

განსაკუთრებული დაძაბულობა გაჩნდა 2000-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც ცნობილი გახდა ირანის ბირთვული ინფრასტრუქტურის ზოგიერთი აღრე გაუმჟღავნებელი ელემენტის შესახებ. ამან გააჩინა ეჭვი, რომ ირანი შესაძლოა არ ასრულებდა ყველა ვალდებულებას ბირთვული გაუზრცელებლობის ხელშეკრულების ფარგლებში. IAEA-ის შემდგომმა ანგარიშებმა აჩვენა, რომ ირანის ბირთვული პროგრამის გარკვეული ასპექტები საჭიროებდა დამატებით განმარტებას და მონიტორინგს (Associated Press, 2026).

ურანის გამდიდრება განსაკუთრებით მგრძნობიარე საკითხია. დაბალ დონეზე გამდიდრებული ურანი შეიძლება გამოყენებულ იქნას ენერგეტიკულ მიზნებში, მაგრამ მაღალი დონით გამდიდრებული ურანი ბირთვული იარაღის შექმნისთვის აუცილებელი მასალის წარმოებას უახლოვდება. სწორედ ამიტომ, ირანის გამდიდრების პროგრამა განიხილება როგორც მთავარი არაგავრცელებითი გამოწვევა.

2015 წელს ირანსა და P5+1 ქვეყნებს შორის გაფორმდა ერთობლივი ყოვლისმომცველი სამოქმედო გეგმა — JCPOA. შეთანხმება მიზნად ისახავდა ირანის ბირთვული პროგრამის შეზღუდვას სანქციების შემსუბუქების სანაცვლოდ. ირანს უნდა შეეზღუდა ურანის გამდიდრების დონე, შემცირებულიყო ცენტრიფუგების რაოდენობა და დათანხმებოდა გაძლიერებულ საერთაშორისო მონიტორინგს (United Nations Security Council, 2015).

თუმცა 2018 წელს აშშ-ის JCPOA-დან გასვლამ შეთანხმების სტაბილურობა მნიშვნელოვნად შეასუსტა. ირანმა თანდათან შეამცირა შეთანხმებით ნაკისრი ვალდებულებების შესრულება და გააფართოვა გამდიდრების შესაძლებლობები. ამან კვლავ გაამწვავა ისრაელისა და დასავლეთის შეშფოთება, რადგან JCPOA-ს შესუსტებამ შეამცირა ირანის ბირთვული პროგრამის პროგნოზირებადობა.

ისრაელის უსაფრთხოების დოქტრინა და პრევენციული დარტყმის პოლიტიკა

ისრაელის ეროვნული უსაფრთხოების დოქტრინა ეფუძნება რამდენიმე ძირითად პრინციპს: ტექნოლოგიურ უპირატესობას, სადაზვერვო სიღრმეს, სწრაფ სამხედრო რეაგირებას და მტრული სახელმწიფოების მიერ მასობრივი განადგურების იარაღის შექმნის პრევენციას. ამ მიდგომას ხშირად უკავშირებენ ე.წ. „ბეგინის დოქტრინას“, რომლის მიხედვითაც ისრაელი არ დაუშვებს რეგიონში მტრულად განწყობილი სახელმწიფოს მიერ ბირთვული იარაღის მიღებას (Talbot, 2023).

ამ დოქტრინის პრაქტიკულ გამოვლინებად ხშირად განიხილება 1981 წელს ერაყის ოსირაკის ბირთვულ რეაქტორზე ისრაელის საჰაერო დარტყმა და 2007 წელს სირიის ალ-ქიბარის ობიექტის განადგურება. ისრაელის ხედვით, პრევენციული მოქმედება აუცილებელია მაშინ, როდესაც მომავალში საფრთხის განეიტრალება უფრო რთული ან შეუძლებელი გახდება (Bowen & Moran, 2015).

ირანის შემთხვევაში პრევენციული სტრატეგია გაცილებით რთულია. ირანის ბირთვული ინფრასტრუქტურა მრავალ ობიექტზეა განაწილებული, ზოგიერთი ობიექტი ღრმად მიწისქვეშაა განთავსებული, ხოლო პროგრამა მოიცავს ადამიანურ კაპიტალს, ტექნოლოგიურ ცოდნასა და სამეცნიერო ქსელებს. შესაბამისად, მხოლოდ სამხედრო დარტყმით ბირთვული პროგრამის სრულად განადგურება პრაქტიკულად შეუძლებელია.

ისრაელისთვის ირანის ბირთვული პროგრამა არა მხოლოდ სამხედრო საფრთხეა, არამედ სტრატეგიული შეკავების კრიზისიც. თუ ირანი მიიღებს ბირთვულ იარაღს ან ძალიან მიუახლოვდება მის შექმნას, შესაძლოა შეიცვალოს რეგიონული ძალთა ბალანსი, გაძლიერდეს ირანის მოკავშირე დაჯგუფებები და გაიზარდოს ისრაელის წინააღმდეგ უფრო რისკიანი მოქმედებების ალბათობა.

საერთაშორისო სამართალი, NPT და გაუვრცელებლობის რეჟიმი

ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობის ხელშეკრულება — NPT — საერთაშორისო ბირთვული წესრიგის მთავარი სამართლებრივი საფუძველია. მისი სამი ძირითადი საყრდენია: ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობა, ბირთვული ენერგიის მშვიდობიანი გამოყენების უფლება და ბირთვული განიარაღების გრძელვადიანი მიზანი (International Atomic Energy Agency, 2025).

ირანი NPT-ის მონაწილე სახელმწიფოა, რაც ნიშნავს, რომ მას აქვს უფლება მშვიდობიანი ბირთვული ენერგიის განვითარებაზე, მაგრამ ვალდებულია არ განავითაროს ბირთვული იარაღი და დაუშვას IAEA-ის მონიტორინგი. სწორედ აქ ჩნდება მთავარი დაპირისპირება: ირანი ხაზს უსვამს მშვიდობიანი ბირთვული ტექნოლოგიის უფლებას, ხოლო მისი ოპონენტები ყურადღებას ამახვილებენ გამჭვირვალობის, ინსპექციებისა და ნდობის დეფიციტზე.

ისრაელი NPT-ის მონაწილე არ არის და ატარებს ბირთვული გაურკვევლობის პოლიტიკას. ეს გარემოება ახლო აღმოსავლეთში არაგავრცელების რეჟიმის ასიმეტრიულობას ქმნის. ირანი ხშირად მიუთითებს ამ ფაქტზე და აცხადებს, რომ დასავლეთის პოლიტიკა ორმაგ სტანდარტებს ეფუძნება. ისრაელი კი ამტკიცებს, რომ მისი უსაფრთხოების გარემო უნიკალურია და მისი სტრატეგიული გაურკვევლობა თავდაცვითი მიზნებით არის განპირობებული.

გეროს უშიშროების საბჭოს 2231 რეზოლუციამ JCPOA საერთაშორისო სამართლებრივ ჩარჩოში მოაქცია. რეზოლუცია ითვალისწინებდა სანქციების შემსუბუქებას, მაგრამ ასევე აწესებდა გარკვეულ შეზღუდვებს ირანის ბირთვულ და სარაკეტო საქმიანობასთან დაკავშირებით (Milevski, 2011). თუმცა შეთანხმების პოლიტიკური შესუსტება აჩვენებს, რომ სამართლებრივი მექანიზმები ეფექტიანია მხოლოდ მაშინ, როდესაც მათ თან ახლავს პოლიტიკური ნება და მხარეებს შორის მინიმალური ნდობა.

IAEA-ის როლი და მონიტორინგის გამოწვევები

ატომური ენერგიის საერთაშორისო სააგენტო — IAEA — ირანის ბირთვული პროგრამის მონიტორინგის ცენტრალური ინსტიტუტია. მისი ფუნქციაა შეამოწმოს, ხდება თუ არა ბირთვული მასალების გადამსამართება სამხედრო მიზნებისთვის. IAEA-ის ინსპექციები, კამერები, ანგარიშგების მექანიზმები და ტექნიკური შეფასებები ქმნის საერთაშორისო ნდობის მინიმალურ საფუძველს (Fitzpatrick, 2019).

თუმცა ირანის შემთხვევაში მონიტორინგის პროცესი არაერთხელ გართულდა. სააგენტოს ანგარიშებში არაერთხელ გაჩნდა საკითხები, რომლებიც უკავშირდებოდა გაუმჟღავნებელ მასალებს, ობიექტებზე წვდომას, კამერების მონაცემებსა და დამატებითი პროტოკოლის შესრულებას. როდესაც მონიტორინგი სუსტდება, იზრდება ეჭვი და პოლიტიკური დაძაბულობა.

IAEA-ის როლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამხედრო ესკალაციის პირობებში. თუ ბირთვული ობიექტები ხდება თავდასხმის სამიზნე, სააგენტოსთვის რთულდება რადიაციული მდგომარეობის შეფასება, მასალების აღრიცხვა და ობიექტების უსაფრთხოების შემოწმება. ასეთი ვითარება ქმნის ორმაგ საფრთხეს: ერთი მხრივ, არსებობს რადიაციული ან ეკოლოგიური ინციდენტის რისკი, ხოლო მეორე მხრივ, ბირთვული მასალების ადგილსამყოფლის გაურკვევლობა ზრდის გავრცელების საფრთხეს (Kibaroglu, 2006).

IAEA-ის ეფექტიანობა დამოკიდებულია არა მხოლოდ ტექნიკურ შესაძლებლობებზე, არამედ სახელმწიფოთა თანამშრომლობაზე. თუ სახელმწიფო ზღუდავს ინსპექტორების წვდომას, სააგენტო ვერ უზრუნველყოფს სრულფასოვან გარანტიას. ამიტომ ირანის ბირთვული საკითხი აჩვენებს, რომ ბირთვული უსაფრთხოება არის არა მხოლოდ ტექნიკური, არამედ ღრმად პოლიტიკური პროცესი.

ბირთვული ობიექტების სამხედრო სამიზნედ ქცევის საფრთხე

ისრაელ-ირანის დაპირისპირების ერთ-ერთი ყველაზე საშიში ასპექტია ბირთვული ობიექტების სამხედრო სამიზნედ ქცევა. ბირთვულ ინფრასტრუქტურაზე თავდასხმა განსხვავდება ჩვეულებრივ სამხედრო ობიექტზე თავდასხმისგან, რადგან მას შეიძლება მოჰყვეს რადიაციული, ეკოლოგიური, ჰუმანიტარული და პოლიტიკური შედეგები.

ბირთვული ობიექტის დაზიანების შემთხვევაში საფრთხე დამოკიდებულია ობიექტის ტიპზე. რეაქტორზე თავდასხმა შეიძლება უფრო მძიმე რადიაციულ შედეგს იწვევდეს, ხოლო გამდიდრების ობიექტებზე დარტყმა შეიძლება ნაკლებად კატასტროფული იყოს, მაგრამ მაინც წარმოშობდეს ქიმიურ, რადიაციულ და უსაფრთხოების რისკებს (Sagan, 1996). გარდა ამისა, თავდასხმამ შეიძლება გაანადგუროს მონიტორინგის ინფრასტრუქტურა და გააჩინოს გაურკვევლობა ბირთვული მასალების მდგომარეობის შესახებ.

სამხედრო დარტყმები შესაძლოა მოკლევადიანად შეაფერხებდეს ბირთვულ პროგრამას, მაგრამ გრძელვადიანად ზრდიდეს სახელმწიფოს მოტივაციას, პროგრამა კიდევ უფრო ფარულად და დაცულად განავითაროს. ასეთ შემთხვევაში ძალის გამოყენება შეიძლება გახდეს არა პრობლემის გადაწყვეტა, არამედ უფრო ღრმა ბირთვული კრიზისის გამომწვევი ფაქტორი.

ამიტომ ბირთვული ობიექტების წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედება საერთაშორისო სამართლის, ჰუმანიტარული ნორმებისა და ბირთვული უსაფრთხოების თვალსაზრისით უკიდურესად სარისკო ნაბიჯია. იგი შესაძლოა აღქმულ იქნას როგორც პრევენციული თავდაცვა ერთი მხარის მიერ, მაგრამ როგორც აგრესია და სუვერენიტეტის დარღვევა მეორე მხარის მიერ.

კიბერუსაფრთხოება და ბირთვული ინფრასტრუქტურის მოწყვლადობა

თანამედროვე ბირთვული უსაფრთხოება შეუძლებელია კიბერუსაფრთხოების გარეშე. ბირთვული ობიექტები იყენებენ კომპიუტერულ სისტემებს, კონტროლის მექანიზმებს, სენსორებს, მონაცემთა ბაზებსა და კომუნიკაციის ქსელებს. მათი დაზიანება შეიძლება ისეთივე სერიოზული იყოს, როგორც ფიზიკური თავდასხმა (International Atomic Energy Agency, 2021).

Stuxnet-ის შემთხვევა ამ მხრივ გარდამტეხი იყო. იგი ფართოდ განიხილება როგორც პირველი ცნობილი კიბეროპერაცია, რომელმაც მიზანში ამოიღო ბირთვული ინფრასტრუქტურის ინდუსტრიული კონტროლის სისტემა და დააზიანა ირანის ნატანზის გამდიდრების პროგრამა (Cirincione, 2007). ამ შემთხვევამ აჩვენა, რომ ბირთვული უსაფრთხოება აღარ არის მხოლოდ ფიზიკური დაცვის საკითხი; იგი მოიცავს პროგრამულ უზრუნველყოფას, ადამიანურ ფაქტორს, მიწოდების ჯაჭვს და საინფორმაციო სისტემების საიმედოობას.

კიბერშეტევები განსაკუთრებით საშიშია, რადგან მათი ავტორის დადგენა რთულია. ეს ქმნის ესკალაციის რისკს: თუ სახელმწიფო კიბერშეტევას აღიქვამს როგორც სამხედრო აგრესიას, მან შეიძლება უპასუხოს ფიზიკური ძალით. ამგვარად, კიბერსივრცე ხდება ისრაელ-ირანის დაპირისპირების ერთ-ერთი ყველაზე ნაკლებად პროგნოზირებადი ფრონტი.

ბირთვული ობიექტების კიბერუსაფრთხოება მოითხოვს მუდმივ მონიტორინგს, სისტემების იზოლაციას, პერსონალის გადამზადებას, ინციდენტებზე რეაგირების გეგმებს და საერთაშორისო თანამშრომლობას. თუმცა კონფლიქტურ გარემოში ასეთი თანამშრომლობა ხშირად შეზღუდულია, რაც საფრთხეებს კიდევ უფრო ზრდის.

რეგიონული უსაფრთხოების დილემა ახლო აღმოსავლეთში

ირანის ბირთვული პროგრამა გავლენას ახდენს მთელ ახლო აღმოსავლეთზე. თუ რეგიონული სახელმწიფოები დაიჯერებენ, რომ ირანი უახლოვდება ბირთვულ იარაღს, შესაძლოა დაიწყოს რეგიონული ბირთვული კონკურენცია. საუდის არაბეთი, თურქეთი, ეგვიპტე და სხვა სახელმწიფოები

შეიძლება დაინტერესდნენ საკუთარი ბირთვული შესაძლებლობების განვითარებით ან უსაფრთხოების გარანტიების გაძლიერებით (Mearsheimer, 2014).

ეს ქმნის ე.წ. დომინოს ეფექტის საფრთხეს. ბირთვული გაუზრცელებლობის რეჟიმის მთავარი მიზანი სწორედ ასეთი პროცესის შეჩერებაა. თუ ერთ რეგიონულ სახელმწიფოს ექნება ბირთვული იარაღი ან მისი შექმნის რეალური შესაძლებლობა, სხვა სახელმწიფოებიც დაიწყებენ ანალოგიური უსაფრთხოების მექანიზმების ძიებას (Sagan, 1996).

ამასთან, ახლო აღმოსავლეთში მრავალი კონფლიქტი ერთმანეთთან არის გადაჯაჭვული: სირია, ლიბანი, იემენი, ერაყი, პალესტინის საკითხი და სპარსეთის ყურის უსაფრთხოება. ირანის ბირთვული პროგრამა ამ კონფლიქტების ფონზე აღიქმება არა იზოლირებულ ტექნიკურ საკითხად, არამედ ფართო რეგიონული ძალაუფლების ბრძოლის ნაწილად.

ისრაელისთვის ირანის ბირთვული შესაძლებლობა საფრთხეს უქმნის არა მხოლოდ სამხედრო ბალანსს, არამედ მის ფსიქოლოგიურ და პოლიტიკურ უსაფრთხოებას. ირანისთვის კი ისრაელის სამხედრო უპირატესობა, აშშ-ის მხარდაჭერა და სანქციური ზეწოლა ქმნის გარემოს, სადაც ბირთვული პროგრამა შეიძლება აღქმულ იქნას როგორც შეკავების ინსტრუმენტი.

ბირთვული ესკალაციის სცენარები

ისრაელ-ირანის კონფლიქტში ბირთვული ესკალაცია შეიძლება განვითარდეს რამდენიმე სცენარით. პირველი სცენარია სამხედრო დარტყმა ირანის ბირთვულ ობიექტებზე, რასაც მოჰყვება ირანის საპასუხო მოქმედებები ისრაელის, აშშ-ის ბაზების ან რეგიონული პარტნიორების წინააღმდეგ. ასეთი სცენარი შეიძლება სწრაფად გადაიზარდოს ფართომასშტაბიან რეგიონულ ომში.

მეორე სცენარია ირანის მიერ ბირთვული პროგრამის სრული ფარულობა. თუ თეირანი გადაწყვეტს, რომ საერთაშორისო ინსპექციები აღარ ემსახურება მის ინტერესებს, შესაძლოა შეამციროს ან შეწყვიტოს თანამშრომლობა IAEA-სთან. ეს გაზრდის გაურკვევლობას და გააძლიერებს პრევენციული დარტყმის მომხრეთა პოზიციებს.

მესამე სცენარია ბირთვული ზღურბლის პოლიტიკა. ასეთ შემთხვევაში ირანი შეიძლება არ შექმნას უშუალოდ ბირთვული იარაღი, მაგრამ მიაღწიოს ისეთ ტექნოლოგიურ მდგომარეობას, როდესაც მას სწრაფად შეეძლება იარაღის შექმნა პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღების შემთხვევაში. ეს მდგომარეობა განსაკუთრებულად საფრთხის შემცველია, რადგან ზრდის შეცდომის, პანიკისა და წინმსწრები სამხედრო მოქმედების ალბათობას (Fitzpatrick, 2019).

მეოთხე სცენარია ბირთვული მასალების უსაფრთხოების რღვევა შიდა არეულობის, საბოტაჟის ან სამხედრო დარტყმის შედეგად. ასეთ შემთხვევაში საფრთხე შეიძლება იყოს არა მხოლოდ სახელმწიფოებრივი ბირთვული პროგრამა, არამედ მასალების დაკარგვა, უკანონო ტრეფიკინგი ან ტერორისტული ჯგუფების ხელში მოხვედრა.

ბირთვული ტერორიზმისა და არასახელმწიფო აქტორების საფრთხე

ახლო აღმოსავლეთში არასახელმწიფო აქტორების გავლენა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ბირთვული უსაფრთხოების საკითხს. რეგიონში მოქმედი დაჯგუფებები ხშირად დაკავშირებულია სახელმწიფოებთან, იღებენ მათგან ფინანსურ, სამხედრო ან პოლიტიკურ მხარდაჭერას და მონაწილეობენ ასიმეტრიულ კონფლიქტებში.

ბირთვული ტერორიზმის საფრთხე არ გულისხმობს მხოლოდ სრულფასოვანი ბირთვული იარაღის მოპოვებას. უფრო რეალისტური საფრთხეა რადიოაქტიური მასალების გამოყენება ე.წ. „ბინძური ბომბის“ შესაქმნელად, ბირთვულ ობიექტებზე თავდასხმა, კიბერშეტევა ან ტრანსპორტირების დროს მასალების ხელში ჩაგდება (International Atomic Energy Agency, 2011).

ისრაელ-ირანის კონფლიქტის ესკალაციამ შეიძლება გაზარდოს ასეთი საფრთხეები, რადგან ომის ან ქაოსის პირობებში უსაფრთხოების მექანიზმები სუსტდება. თუ ბირთვული მასალების მონიტორინგი შეფერხდება, ან ობიექტები დაზიანდება, გაიზრდება უკანონო ტრეფიკინგისა და არასახელმწიფო აქტორების ჩართულობის რისკი.

ამიტომ ბირთვული უსაფრთხოების პოლიტიკა უნდა მოიცავდეს არა მხოლოდ სახელმწიფოთა შორის მოლაპარაკებებს, არამედ მასალების ფიზიკურ დაცვას, საზღვრის კონტროლს, დაზვერვის გაცვლას და რეგიონული კრიზისების პრევენციას.

ენერგეტიკული, ეკოლოგიური და ჰუმანიტარული განზომილება

ბირთვულ კრიზისს ხშირად განიხილავენ სამხედრო-სტრატეგიული კუთხით, თუმცა მას აქვს მნიშვნელოვანი ენერგეტიკული და ეკოლოგიური განზომილებაც. ირანი აცხადებს, რომ მისი ბირთვული პროგრამა ენერგეტიკული საჭიროებებით არის განპირობებული. საერთაშორისო სამართალი მართლაც აღიარებს მშვიდობიანი ბირთვული ენერგიის გამოყენების უფლებას, თუმცა ეს უფლება დაკავშირებულია გამჭვირვალობისა და მონიტორინგის ვალდებულებასთან (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968).

ბირთვულ ობიექტებზე თავდასხმამ შეიძლება გამოიწვიოს გარემოს დაბინძურება, მოსახლეობის ევაკუაცია, სასმელი წყლისა და ნიადაგის დაბინძურების საფრთხე, ასევე გრძელვადიანი ფსიქოლოგიური ეფექტები. თუნდაც რადიაციული შედეგი შეზღუდული იყოს, ბირთვულ ობიექტზე თავდასხმა საზოგადოებაში იწვევს პანიკას და უნდობლობას სახელმწიფო ინსტიტუტების მიმართ (Reuters, 2026).

ჰუმანიტარული თვალსაზრისით, ბირთვული უსაფრთხოების დარღვევა განსაკუთრებით სახიფათოა მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებში. ახლო აღმოსავლეთში ბირთვული კრიზისი სწრაფად შეიძლება გადაიზარდოს ლტოლვილთა ახალ ნაკადებში, ენერგეტიკულ კრიზისში და საერთაშორისო ბაზრების რყევაში.

საქართველოსთვის არსებული გაკვეთილები

ისრაელ-ირანის ბირთვული დაპირისპირება საქართველოსთვისაც მნიშვნელოვანია, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო უშუალოდ არ არის კონფლიქტის მხარე. საქართველო მდებარეობს რთულ გეოპოლიტიკურ გარემოში, სადაც ერთმანეთთან იკვეთება რუსეთის, თურქეთის, ირანის, დასავლეთისა და ახლო აღმოსავლეთის ინტერესები. რეგიონული ესკალაცია შეიძლება აისახოს ენერგეტიკულ უსაფრთხოებაზე, სატრანსპორტო დერეფნებზე, ეკონომიკაზე და უსაფრთხოების პოლიტიკაზე.

საქართველოსთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბირთვული და რადიაციული უსაფრთხოების ეროვნული სისტემების გაძლიერება. ეს მოიცავს საზღვრის კონტროლს, რადიოაქტიური მასალების ტრეფიკინგის წინააღმდეგ ბრძოლას, საგანგებო სიტუაციების მართვას, კიბერუსაფრთხოებას და საერთაშორისო ორგანიზაციებთან თანამშრომლობას.

გარდა ამისა, საქართველო, როგორც საერთაშორისო სისტემის მცირე სახელმწიფო, დაინტერესებულია წესებზე დაფუძნებული საერთაშორისო წესრიგის შენარჩუნებით. თუ ბირთვული საკითხები გადაწყდება მხოლოდ ძალის გამოყენებით და არა საერთაშორისო სამართლისა და მოლაპარაკებების გზით, ეს მცირე სახელმწიფოებისთვის სახიფათო პრეცედენტს ქმნის.

ძირითადი გამოწვევები და პოლიტიკის რეკომენდაციები

ისრაელ-ირანის კონფლიქტის ბირთვული განზომილება აჩვენებს რამდენიმე ძირითად გამოწვევას. პირველი არის ნდობის დეფიციტი. ირანს, ისრაელს, აშშ-სა და ევროპულ ქვეყნებს შორის

არსებული უნდობლობა ართულებს ნებისმიერი შეთანხმების შესრულებას. მეორე გამოწვევაა მონიტორინგის პოლიტიკური ხასიათი: IAEA ტექნიკური ორგანიზაციაა, მაგრამ მისი მუშაობა დამოკიდებულია პოლიტიკურ ნებაზე.

მესამე გამოწვევაა ძალის გამოყენების შეზღუდული ეფექტიანობა. სამხედრო დარტყმამ შეიძლება შეაფერხოს ბირთვული პროგრამა, მაგრამ ვერ გააქროს ცოდნა, ტექნოლოგიური უნარები და სახელმწიფოს მოტივაცია. მეოთხე გამოწვევაა კიბერუსაფრთხოება, რადგან ბირთვული ინფრასტრუქტურა სულ უფრო მეტად არის დამოკიდებული ციფრულ სისტემებზე (Waltz, 2012).

პოლიტიკის რეკომენდაციები შეიძლება ჩამოყალიბდეს რამდენიმე მიმართულებით. პირველ რიგში, აუცილებელია IAEA-ის სრული წვდომის აღდგენა და მონიტორინგის გაძლიერება. მეორე, საჭიროა ახალი ან განახლებული დიპლომატიური შეთანხმება, რომელიც გაითვალისწინებს როგორც ირანის მშვიდობიანი ბირთვული უფლებების, ისე რეგიონული უსაფრთხოების გარანტიებს. მესამე, უნდა შეიქმნას კომუნიკაციის არხები ისრაელსა და ირანს შორის, თუნდაც არაპირდაპირი ფორმით, რათა შემცირდეს შემთხვევითი ესკალაციის რისკი.

მეოთხე, საერთაშორისო საზოგადოებამ უნდა გააძლიეროს ბირთვული ობიექტების დაცვის ნორმები. ბირთვულ ინფრასტრუქტურაზე თავდასხმა არ უნდა იქცეს ჩვეულებრივ სამხედრო ინსტრუმენტად. მეხუთე, აუცილებელია ბირთვული უსაფრთხოებისა და კიბერუსაფრთხოების ინტეგრირებული მიდგომა, რადგან მომავალში საფრთხეები სწორედ ამ ორი სფეროს გადაკვეთაზე გაჩნდება.

დასკვნა. ისრაელ-ირანის კონფლიქტი თანამედროვე საერთაშორისო უსაფრთხოების ერთ-ერთი ყველაზე რთული და მრავალგანზომილებიანი კრიზისია. მისი განსაკუთრებული სიმწვავე განპირობებულია იმით, რომ კონფლიქტის ცენტრში დგას ბირთვული უსაფრთხოების საკითხი. ირანის ბირთვული პროგრამა, ისრაელის პრევენციული უსაფრთხოების დოქტრინა, აშშ-ისა და დასავლეთის სანქციური პოლიტიკა, IAEA-ის მონიტორინგის გამოწვევები და რეგიონული ძალთა ბალანსი ქმნის ისეთ გარემოს, სადაც ნებისმიერი შეცდომა შეიძლება ფართომასშტაბიან ესკალაციაში გადაიზარდოს.

კვლევამ აჩვენა, რომ ბირთვული უსაფრთხოება არ არის მხოლოდ ტექნიკური საკითხი. იგი მჭიდროდ უკავშირდება პოლიტიკურ ნდობას, საერთაშორისო სამართალს, სამხედრო შეკავებას, კიბერუსაფრთხოებას, ენერგეტიკულ პოლიტიკას და რეგიონულ სტაბილურობას. ირანის ბირთვული პროგრამის გარშემო არსებული კრიზისი სწორედ ამ ურთიერთდამოკიდებულების ნათელი მაგალითია.

ისრაელისთვის ირანის ბირთვული შესაძლებლობა აღიქმება როგორც ეგზისტენციალური საფრთხე. ეს აღქმა განპირობებულია ისტორიული გამოცდილებით, რეგიონული იზოლაციის განცდით და ირანის ანტიისრაელური რიტორიკით. ირანისთვის კი ბირთვული პროგრამა არის სუვერენიტეტის, ტექნოლოგიური განვითარების და სტრატეგიული დამოუკიდებლობის სიმბოლო. ამ ორ აღქმას შორის არსებული უფსკრული ქმნის უსაფრთხოების დილემას, რომლის გადაჭრაც მხოლოდ სამხედრო გზით შეუძლებელია.

სამხედრო მოქმედებები შეიძლება დროებით შეაფერხოს ბირთვული პროგრამა, მაგრამ გრძელვადიანად ისინი ზრდის ფარულობის, რადიკალიზაციისა და ბირთვული გადაწყვეტილების მიღების რისკს. ბირთვული ინფრასტრუქტურის წინააღმდეგ ძალის გამოყენება ასევე ზრდის რადიაციული, ეკოლოგიური და ჰუმანიტარული შედეგების ალბათობას. ამიტომ პრევენციული დარტყმის პოლიტიკა, მიუხედავად მისი მოკლევადიანი სამხედრო ლოგიკისა, გრძელვადიანად შეიძლება უფრო დიდი საფრთხის წყაროდ იქცეს.

IAEA-ის როლი ამ კრიზისში შეუცვლელია. მხოლოდ საერთაშორისო მონიტორინგს შეუძლია შექმნას მინიმალური ნდობა და შეამციროს გაურკვევლობა. თუმცა IAEA ვერ იქნება ეფექტიანი, თუ

სახელმწიფოები არ უზრუნველყოფენ მისთვის სრულ წვდომას და თუ დიდი სახელმწიფოები მის ტექნიკურ მანდატს საკუთარი პოლიტიკური მიზნებისთვის გამოიყენებენ.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს კიბერუსაფრთხოებას. Stuxnet-ის შემთხვევამ აჩვენა, რომ ბირთვული ობიექტების წინააღმდეგ შეტევა შეიძლება განხორციელდეს არა მხოლოდ ბომბებით, არამედ კოდითაც. მომავალში ბირთვული უსაფრთხოების მთავარი გამოწვევები სწორედ ფიზიკური და ციფრული საფრთხეების ერთობლიობაში გამოჩნდება.

საბოლოოდ, ისრაელ-ირანის კონფლიქტის ბირთვული განზომილება გვიჩვენებს, რომ თანამედროვე საერთაშორისო უსაფრთხოება საჭიროებს არა მხოლოდ სამხედრო ძალას, არამედ დიპლომატიას, სამართლებრივ წესრიგს, ტექნიკურ მონიტორინგს და კრიზისის მართვის მუდმივ მექანიზმებს. ბირთვული საკითხი ვერ გადაიჭრება მხოლოდ ზეწოლით, ისევე როგორც ვერ გადაიჭრება მხოლოდ დეკლარაციებით. აუცილებელია ისეთი კომპლექსური მიდგომა, რომელიც ერთდროულად შეამცირებს ირანის ბირთვული პროგრამის გაურკვევლობას, გაითვალისწინებს ისრაელის უსაფრთხოების შემფოთებას და შეინარჩუნებს საერთაშორისო არაგავრცელების რეჟიმის სანდოობას.

ამ კონფლიქტის მთავარი გაკვეთილი ის არის, რომ ბირთვული უსაფრთხოება არის საერთო უსაფრთხოება. ერთი სახელმწიფოს შიში, მეორე სახელმწიფოს ამბიცია და მესამე მხარის გეოპოლიტიკური გათვლები შეიძლება გადაიქცეს გლობალურ კრიზისად. ამიტომ ისრაელ-ირანის კონფლიქტის მართვა უნდა ეფუძნებოდეს არა მხოლოდ შეკავებას, არამედ ნდობის აღდგენას, გამჭვირვალობასა და საერთაშორისო სამართლის განმტკიცებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Acton, J. M. (2012). *Iran violated international obligations on Qom facility*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Associated Press. (2026). *A primer on uranium enrichment as Iran's nuclear program faces scrutiny*. AP News.
- Bowen, W. Q., & Moran, M. (2015). Living with nuclear hedging: The implications of Iran's nuclear strategy. *International Affairs*.
- Cirincione, J. (2007). *Bomb Scare: The History and Future of Nuclear Weapons*. Columbia University Press.
- Fitzpatrick, M. (2019). *Nuclear latency and hedging: Concepts, history, and issues*. International Institute for Strategic Studies.
- International Atomic Energy Agency. (2011). *Nuclear security recommendations on physical protection of nuclear material and nuclear facilities*. IAEA Nuclear Security Series No. 13.
- International Atomic Energy Agency. (2021). *Computer security at nuclear facilities*. IAEA Nuclear Security Series.
- International Atomic Energy Agency. (2021). *Computer security for nuclear security*. IAEA Nuclear Security Series.
- International Atomic Energy Agency. (2025). *NPT safeguards agreement with the Islamic Republic of Iran*. IAEA.
- International Atomic Energy Agency. (2025). *Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran*. IAEA.
- International Institute for Strategic Studies. (2025). *Strategic Survey 2025*. Routledge.
- Kibaroglu, M. (2006). Good for the Shah, banned for the Mullahs: The West and Iran's quest for nuclear power. *Middle East Journal*, 60(2), 207–232.
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The tragedy of great power politics*. W. W. Norton.
- Milevski, L. (2011). *Stuxnet and strategy*. Joint Force Quarterly.
- Parsi, T. (2007). *Treacherous alliance: The secret dealings of Israel, Iran, and the United States*. Yale University Press.
- Reuters. (2026). *Main provisions of the 2015 Iran nuclear deal*. Reuters.
- Sagan, S. D. (1996). Why do states build nuclear weapons? *International Security*, 21(3), 54–86.

- Talbot, B. (2023). *Israel's Begin Doctrine: Preventive strike tradition and Iran's nuclear pursuits*. *Æther: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower*.
- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (1968).
- United Nations Security Council. 2015. *Resolution 2231 (2015)*.
- Waltz, K. N. 2012. Why Iran should get the bomb. *Foreign Affairs*, 91(4), 2–5.